

úttal magyarázza is azokat. Ez a feltételezés teszi számára lehetővé azt a módszer-tanilag kérdéses eljárást, hogy egy-egy Kosztolányi-citátumból levont következtetéséről kijelentse, hogy az író ezt így gondolja, ergo szükségképpen így értelmezhető összes többi írása is. Ettől függetlenül a novellák értelmezése és az „Esti Kornél” elemzése érdekes és eredeti.

A szám második részében teológiai, művelődéstörténeti, történelmi tanulmányokat olvashatunk, melyek többnyire az adott tudományban járatlan olvasó számára is könnyen érthető, élvezetes és rendkívül informatív írások, nagyon sokat lehet belőlük tanulni.

Jegyzet

(1) Az, hogy a „gyerekes” szó a komolytalan, idétlen szavak szinonimája, jelzi, hogy az általam bírált dualitás a közgondolkodás reflektálatlanul, sőt még az átvétel tényét sem tudatosítva átvett panelje.

(2) A komoly-komolytalan gondolkodási sémának nagyon erősen érezhető a torzító hatása irodalomtörténet-írásunkban. Alighanem ennek is köszönhető, hogy a „humorista” KARINTHY Frigyes pozíciója instabil a magyar irodalmi kánonban, míg a vele (például nyelvszemléletben) erősen rokon KOSZTOLÁNYI az újabb elméleti irányzatok képviselőinek kitüntetett figyelmében részesül.

(3) Erről a témáról lásd az itt közölt egyik gyermek-szerző, SZERB Antal felnőttkori írását: *Nagy emberek gyermekcipőben. (A varázsló eltőri pálcáját.* Magvető, Bp, 1978. 335. old.)

(4) Nem „előképe” annak, mert nem tételünk fel lineáris fejlődést a szárnypróbálgatásoktól az „igazi” írásig.

Vári György

Tutajos „tanulóévei”

Fekete Istvánról évfordulók idején

Tutajos „tanulóévei” valójában nem rúgnak többre, mint egy nyár meg egy tél, de igazából mégiscsak „tanulóévek”, akárcsak Wilhelm Meisteré. Nagy merészségnek látszhat Goethe hősét emlegetni egy kamaszregénnyel kapcsolatban. De nem az ünnepi pillanat, Fekete István születésének 100. évfordulója ragadtatott erre.

A „Tuskevár” fejlődésregény (Bildungsroman, Entwicklungsroman), amint a „Wilhelm Meister tanulóévei”, azaz e regénytípus modern előképe. Őrzi a műfaji változat minden fontos és jellemző jegyét. Ennek igencsak köze van ahhoz, hogy a regény karrierje az iskolához kötődik. Időnként még „pedagógiai műhelynek” is nevezzük, holott az irodalom sohasem csak az.

Azt le sem tagadhatnánk, hogy egy fejlődésregény olvasója különösképp tanul és nevelődik is. De jó, ha ezt az olvasás gyönyörűsége közben teszi. Fekete István segít ebben. A regény kamaszregény, tehát kalandos. A történet a maga módján robinzonád. A berek olyan, mint egy „sziget”. A novellisztikus részletek révén köze van a könyvnek az állattörténetekhez is. Így aztán a nemes ősök között nemcsak Goethe,

Defoe és Kipling is ott van. Fekete István bizonyára vállalná őket. De azon valószínűleg módfelel csodálkozna, hogy Goethét emlegetem vele kapcsolatban. Valóban csillag-távolban vannak egymástól. De a fejlődésregényt és a „Tuskevár”-t már természetesebb együtt említeni. Wilhelm Meistert és Tutajost is.

Másképp, máshol, más korban, de mind a ketten megtapasztalják „tanulóéveik” során a cselekvő, hasznos, érdekes életet. A „Wilhelm Meisters Lehrjahre” című könyvnek is van folytatása. Goethe is tovább követte hősét vándorévein át („Wilhelm Meisters Wanderjahre”). A „Tuskevár” folytatása: a „Téli berek”.

Lehet, hogy minderre – Arany János módján – Fekete István azt mondaná, hogy: „Gondolta a fene”. Dehát az ő dolga az volt, hogy megírja a műveit. A mienk

meg az, hogy olvassuk, interpretáljuk őket és eltöprengjünk fölöttük. Többek között Tutajos „tanulóvein”, amelyek a befogadó számára is tanulóévek a természetben; a Fekete István-jelenségen s magán a Fekete István-kultuszon is, miközben évfordulók táján éppen ápoljuk.

A népszerűség – és árnyéka

Az író kultuszának leghűségesebb ápolója a szülőföld, a szűkebb pátria. A világnak az a szöglete, ahol Gölle, Kaposvár, Dombóvár található, ahol otthon volt, ahol lakott (Ajka, Átánd, Kunszentmárton), ahol még sokan őrzik az arcát, a hangját, a leveleit, a tárgyait. Ahol még elmondhatják, hogy az öreganyám az iskolatársa volt, a költő *Takáts Gyula* apja tanította. A kultusz része a Kácsalja, a Szentpéteri-erdő, az emlékház, a fából faragott életfa.

A kultusz másik teremtője és ápolója az iskola. Több okból és valószínűleg hosszú távon. Tulajdonképpen minden író szerencsés, akinek gyerekkorunkban megtanuljuk a nevét. Fekete István is. Nem véletlenül tartozik az iskola kiválasztottjai közé.

Szépírói karrierje ifjúsági regénnyel kezdődött. A regény romantikus és történelmi. A Fekete István-i életműben nem előhangja semminek, és nincs is folytatása. Ez a mű *„A koppányi aga testamentuma”* 1937-ből. Számos kiadást megért, több nemzedék sorolja olvasmányélményei közé. Értékei messze esnek az *„Egri csillagok”*-tól, de valahol ott vannak ahol *„A rab ember fia”*-é vagy *„Kinizsi Pál”*-é. És már ez sem akármilyen rang. Bár megírta volna a folytatást, ahogy tervezte, *„Mocsári vitézek”* címmel! Vagy befejezte volna a *„Végtelen út”* című regényt, amelynek hőse a francia forradalom után menekül Magyarországra. Ez a regényhős Fekete István egyik őse. Regényhőssé lehetett volna a dédnagybátyja is: *Damjanich János*nak hívták.

Életművének legsikeresebb és legsikerültebb része mára könyvben és filmen a gyerekeké. Ezek a természet- és állattörténetek. Egy fecsképar története a *„Csi”* (1940), egy gólya históriája a *„Kele”*

(1955), egy vidra regénye a *„Lutra”* (1955), egy puli kalandos élete a *„Bogács”* (1957), egy rókakölyök meseregénye a *„Vuk”* (1965), egy bagolycsalád élete a *„Hú”* (1966). Talán csak a részeges özvegy egér története a kivétel: a *„Ci-nyi”*. Ez csak a felnőtteké, s nagy kár lenne, ha elkerülne. Fekete István humora, ironiája ebben az elbeszélésben *Móra Ferenc* legjobb pillanataival ér fel.

Fekete István kamaszregények írója is. A *„Tuskevár”* 1957-ben jelent meg, a *„Téli berek”* két esztendővel később. A *„Tuskevár”*-nak még az se ártott, hogy évtizedeken át *„kötelező olvasmány”* volt, és ma is ott van az úgynevezett *„házi”* olvasmányok listáján. Bizonyára marad is. E ténynek a Fekete István-kultusz alakulásában, az író népszerűségében, a milliós példányszámokban felmérhetetlen szerepe van. *„Aki a gyerekek lelkében horgonyozta le írói dicsőségét, igen bölcsen cselekedett – írta hajdan Molnár Ferenc. – Emléke jó helyen van.”* (1) Fekete Istváné is.

Műveit a pedagógia egyszerre két okból is preferálja. Az egyik ok, hogy Fekete István felettébb aktuális író. Az lesz az elkövetkező évtizedekben is, hiszen meg kellene mentenünk ezt a megsebzett bolygót. Fekete István történetei olyan jelentéseket hordoznak, amelyeket egyre inkább a gyerekek lelkébe szeretnénk oltani. Például azt, hogy a természet nemcsak bölcs és hasznos, de tartanunk is kell tőle. Hogy a természettel *„nem lehet okoskodni, nem lehet vitatkozni, nem lehet (tőle) bocsánatot kérni, és nem lehet semmit jóvá tenni.”* (Vagy csak nagyon lassan és nehezen.) *„A természet nem ismer pótvizsgát.”* *„A természet bölcs, de könyörtelen.”* A másik ok, amiért a Tuskevár a pedagógia választottja, az, hogy tanító, nevelő célzatú.

Az ilyen könyv egy ifjú lélekérésének története. Egy emberi lélek emelkedéséről szól. A fejlődésregény hőse egy többnyire színes létbe csöppen, majd búcsúzik tőle, de közben mássá lesz. Azt éli át, mintha sötétből jutna a fényre. S közben létének helyes formát talál. – Ez a regényfeleség cselekmény dolgában sose áll erős lábon. Novellaszerű részletekre bomlik. Az elő-

adásmód és a közölt ismeretek érdekessége ejti rabul az olvasót. A részleteket a szerkezet hálója tartja össze. A „Tüskevár”-ban is. A történetet a kerettörténet öleli körül. A szerkezeti háló egyik darabja ez. A cselekményt pedig az tartja össze, hogy Matula neveli Tutajost, később Tutajos neveli Pondoray Bélát, azaz Bütyköt. Tutajos tanulóévei a regény kétharmadát teszik ki. Aztán, mint a zenében a „da capo al fine” jelzésre, megismétlődik a történet, de már nagyobb iramú. A szövegvilág egyharmada elég rá.

A tanító, nevelő célzat a műfaj veszélyforrása is. Az író – a műfajnak megfelelően – tendenciózus. Valahova el akar jutni (és el is jut); valamit bizonyítani akar (és meg is teszi). Aki az ilyen könyv „lapjainak tengerén előbbre hajózik, egyre távolabb jut magától az élettől ...” – írta *Babits Mihály*. (2) A történetből egyre inkább kimaradnak az esetlegességek, a véletlenek, holott az élet ilyenekből áll. Marad viszont az életből a leszűrt bölcsesség, a tanulság. Az ilyen műre mindennél könnyebben esik az iskola választása.

Nem véletlen, hogy a magyar iskola alsó tagozatos kötelező olvasmánya évtizedeken át két fejlődésregény volt. A „Kincskereső kisködmön” is egy gyereklélek átváltozása. A két mű zárógondolata is nagyon hasonló: „A szeretet az élet” – mondja Móra. „... az idő múlhat, a szépség és jószág, a szeretet és az igazság nem múlik el ...” – írja Fekete István. A két mű szerkezete abban is hasonló, hogy mindketten megismétlik a maguk történetét. Móra művének első fejezete önmagában is egy gyereklélek átváltozása. Aztán egy hosszabb történetfüzérrel megismétli ugyanezt. – A „Kincskereső kisködmön” példaképalakító hatásával régóta rosszkor élünk, amikor az „ölelj szoroson magadhoz”-korszak könyvét a „tegyél le”-korszakon is túl a kiskamaszoknak próbáljuk közvetíteni. Rossz az időzítés. A gyerekben „lefele” nincs, „fölfele” van érdeklődés. A „Tüskevár” mindig is jó helyen volt. Féltetni csak attól kell, hogy a mai keveset (vagy alig) olvasó gyerekeknek sok az a 366 oldalnyi betű.

De tegyük fel a kérdést, hogy a szülőföld, az iskola és az olvasók százezrei mellett őrzi-e az irodalomtörténet Fekete István emlékét?

„Nem par excellence szépíró”

Az irodalomtörténet mostoha hozzá. Ezen nincs mit szépíteni. Az akadémiai magyar irodalomtörténetben Fekete István neve nem szerepel. A 6. kötetben lenne a rendes helye. Ez a kötet 1966-ban jelent meg, tehát az életmű lezárulásának közelében. A kötet 1100 oldal, és cca. 1200 szerző neve szerepel a betűrendes indexben. Fekete Istvánt nem lenne szabad hiába keresnünk.

Nemeskürty István 1945-ig írta meg irodalmunk történetét. Ebben három sor jut a pályakezdő Fekete Istvánnak. („... a sikeres, népszerű írók közé sorolhatjuk ... a vidéki elszigeteltségből egy gyermekkönyvpályázat által majdnem negyvenéves korára népszerűvé vált Fekete Istvánt.”) (3)

Pomogáts Béla „Az újabb magyar irodalom 1945–1981-ig” című munkájában egy mondat az értékelés. („F. I. anekdotikus közvetlenséggel keltette életre a természetet.”) (4) Műveinek még egy szűkszavú „lexikonszócikk” jár ugyanitt. Ez a munka a kortárs irodalom világában eligazító kalauz. Túl sok szó semminek sem juthat benne.

De hagyjunk is fel az irodalomtörténetekben való keresgélésekkel! Vessünk egy pillantást inkább művei kritikai visszhangjára. Első regényeit („A koppányi aga testamentuma”, 1937; „Zsellérek”, 1939) a pályadíjak révén többen is észrevették. A „Zsellérek”-ről 11 írás jelent meg. (5) Ott van közöttük Nagypál István (*Schöpflin Gyula*) recenziója a Nyugatban és a tudós bencés irodalomtörténész kritikája a Pannonhalmi Szemlében, amit idézünk még. A díjnyertes regényekről laudatiokat szoktak írni. Például „Ez az a nemzeti szellem, amit keresünk.” – írták a „Zsellérek”-ről a bírálókat idézve. (6) A Magyar Könyvbarátok Diáriuma a regény legmegrendítőbb, legjobban megírt részletét közölte,

de valószínűleg nem irodalomesztétikai okokból: a Tanácsköztársaság alatt egy szegény parasztembert, aki szidja a kormányt meg annak pénztét, felakasztanak. Bizonyára megesett ilyesmi akkoriban. (De az élmény forrása valahol az író nagyanyjának meséiben van. Kislány korában látott Gölle határában a faágon betyárokat, zsványokat holtan himbálózni. A harmadik elítélt utolsó kívánsága az, hogy azt a kicsi lányt vezessék el onnan, nemrég még megsimogatta, ajándékot adott neki. A „Ballagó idő” megőrizte a megrendítő „mesét”.) A könyv évtizedeken át volt tilalmi listán. Így aztán sajátos aurája lett. Még az 1991-es kiadás is csonkított valamennyire, holott az atrocitásokról tudhatunk is, beszélhetünk már, meg is rendülünk. De az aura eltűnt a könyv körül. A téma nem „tiltott gyümölcs”. – Gerézd

di Rabán is dicsérte annak idején a regényt, ahogy egy babérkoszorús könyvet szokás, de néhány időtállóan fontos dolgot is észrevett az első kritikusok egyikéként. (7) A címe („Zsellérek”) „falhoz

állítja az embert” – írta. A főhős módos parasztember fia, a barátja a tisztartó gyereke. A főhős neve Zsellér Péter. A cím félrevezet. Már akkor is *Illyés* cselédnépét idézte fel. A regény főhőse nem igazi kamasz: „kis hősével olyanokat és úgy figyeltet meg, mely még felnőtteknek is becsületére válna.” Gerézd szavá tette, hogy se hangja, se látása nem új irodalmunkban. Továbbá azt is, hogy „jobban kilóg a célzat lólába, mint illenék.” Egyébként egy ifjú lélek érésének története, azaz Bildungsroman a „Zsellérek” is. Alapjában véve a „Hajnal Badányban” sem szól másról, mint hogy mit kell tennie egy fiatalembernek ahhoz, hogy boldoguljon,

érvényesüljön, használjon. Fekete István fő témája a természet, az ember és természet. De kezdettől jelen van melléktémája: az ember belenövése a társadalomba, az emberi lélek nevelődése. Szomorúan konstatálhatjuk, hogy a „Zsellérek” nem az a „gyöngyszeme” a magyar regényirodalomnak, aminek sokan hitték, hiszik. (8) Az első regény, „A koppányi aga testamentuma” a gyerekekhezben túl fogja élni. Azt se bánánk, ha ennek a könyvnek a szemlélete öröklődne történelmi regényeinkben.

1947 és 1955 között hiába kutatnánk a kritikai visszhang után. Ezek a csend évei.

Fekete István annyira nem tartozik a hatalom megtűrtjei közé, hogy csótányt, patkányt irt, uszályt kísér, halászmesterképzőben tanít. Fizet a „Zsellérek”-ért. Írásait, mintegy 120 elbeszélést, az Új Ember és a Vigília közli, ezek az írói menedékei. Befogadják, mert mélyen vallásos. A szó igazi értelmében keresztény: nem gyűlölködik, tud megbocsátani. A lánya apáca. A családban pap is akad.

„Fekete István bölcs ember volt és (akármilyen valósult meg ebből) jó író” – írta Bodor Béla nagy tárgyismerettel, imponáló felkészültséggel és szuverén gondolkodóként megírt Fekete István-tanulmányában. Ironkról valójában ez az első nagyszabású, veretes tanulmány. Vihart kavart, mert a szerző attitűdje nem a rajongóé, hanem a kritikuse, aki az értékek felmutatása közben észreveszi az író esendőségeit is.

A csend az ötvenes évek derekán török meg körülötte. De nem igazán. Műveinek visszhangjára igazán csak a könyvtári és pedagógiai lapokban találunk (ld. Könyvtáros, Könyvbarát, Köznevelés, Magyartanítás). *Csulák Mihály* szép írása a Könyv és Nevelés hasábjain látott napvilágot. (9) *Valló László* Fekete István-életrajzát gyermekkönyvkiadónk jelentette meg. (10) Néha az Élet és Irodalomban, de inkább csak a vidéki irodalmi folyóiratokban lelünk művei vagy életműve visszhangjára. (Alföld, Jelenkor, Somogy.) *Lengyel Balázs* (11) sokszor idézett és *Bodor Béla* nagy vihart kavart tanulmánya, amelyre *Fekete G. István*, az író fia érthető elfo-

gultságokkal válaszolt a Szivárványban a tengeren túlról, egyaránt a Somogyban jelent meg. A sajtó vezető orgánumainak évfordulók táján jut eszébe Fekete István, és akkor, amikor nekrológot kellett róla írni.

Szinte törvényszerű, hogy rákérdezzünk: Miért van ez így? A századik születésnapját nem ünnepeljük akárkinék.

„Fekete István bölcs ember volt és (akármilyen valósult meg ebből) jó író” – írta Bodor Béla nagy tárgyismerettel, imponáló felkészültséggel és szuveren gondolkodóként megírt Fekete István-tanulmányában. (12) Irónkról valójában ez az első nagyszabású, veretes tanulmány. Vihart kavart, mert a szerző attitűdje nem a rajongóé, hanem a kritikisé, aki az értékek felmutatása közben észreveszi az író esendőségeit is. A „bölcset” is, „jót” is aláhúzzom Bodor Béla mondatában. A mondat zárójeles része nem többre-kevesebbre utal, mint hogy Fekete Istvánnak élete derekán túl fordult talpa alá a föld, s nemsokára évekre kifordult alóla. Tehetségét nem sikerült maradéktalanul valóra váltania.

Éppen a legjobb, legmaradandóbb műveiben Fekete István másképp mesélt, mint a szépirodalomban szokás. Bodor csak annyit állított tanulmányában, hogy „nem par excellence szépíró”. Ez nagyon távol áll attól a mondattól, hogy „F. I. nem író”. Nem lehet ilyen olvasata a szövegnek. (Ezt csak azért említem, mert volt. (13)) Fekete István írói előadásmódja valóban pedagógiai és ismeretterjesztő beszédmóddal keveredik. Nemcsak természetrajzi ismereteket terjeszt. Történelmi, földrajzi, néprajzi és másféle „leckék” is vannak műveiben. A „Téli berek”-ben például hosszan értekezik a „sznob” szó eredetéről. Verne módján nemcsak a narrációban vannak ilyen szövegek. Valaki a szócsöve, mint Vernének. A pedagógiai lecke is így épül be a szövegvilágba. Például István bácsi arról beszél, hogy lehet-e szóváltás felnőtt-gyerek között. Nem!? (Pálca, pofon zárná le hirtelen.) (Nem oszthatjuk véleményét! Azt sem, hogy feleségének nem „férje”, társa, hanem „ura” és parancsolója akart lenni.) – Valahol határ-lét Fekete Istváné az irodalomban. Az életben is az

volt: író is volt, vadász is volt. „Te is vadász leszel” – mondták neki már a rácsos kiságyban. Ha huszonöt éves leszel, erdész és vadász leszel a Szentpéteri-erdőben és feleségül veszi Ilonát – álmodott kamaszként.

Az ilyen „határ-lét” eleve azzal járhat az író sorsában, hogy az irodalomtörténet megfeledeznie róla. A tudós nem szívesen vélekedne szépirodalmi eszközeiről, legfeljebb a fő erényeket emlegetve a közhelyek szintjén, az irodalmár pedig művei tudományos értékéről nem tudna érdemben szólni. Így aztán többnyire mindkettő hallgat, s az ilyen író általában az olvasó szívében győz. Például Verne, a technika álmódója, a képzelet varázslója rosszul járna, ha a nagy kortársakhoz: *Tolsztojhoz*, *Dosztojevszkijhez*, *Csehovhoz* mérnénk. Vagy netán a nagy francia elődökhöz: *Balzac*hoz, *Flaubert*-hez, *Stendhal*hoz. De a maga műfajában, a sci-fi történetében megkerülhetetlen óriás.

Az ilyen író emberi életében is otthontalan, mint *Saint-Exupéry*, akit a repülő repülésbe tévedt írónak, az írók írók közé keveredett repülőnek tartottak. Fekete Istvánnal kapcsolatban is forgathatnánk így a szót. Az, hogy vadászíró, kevés az irodalmi rangjához, egészen semmiképp se fedí le az életművet. De a határ-létnek megfelelően Fekete István irodalmi őseit két ágon kell keresnünk. Az egyik ág a tudományos értékeit tekintve magas színvonalú vadászirodalmi hagyomány, amelynek nagyon nemesek a szépirodalmi eszközei. A másik ág – éppen az írásmód jellemző eszközei révén – a magyar anekdotikus irodalom.

A magyar vadászirodalomban elsősorban *Bársony István*, *Csathó Kálmán*, *Kittenberger Kálmán*, *Bíró Lajos*, *Széchenyi Zsigmond*, *Molnár Gábor* az elődei. Az eszményképei között ott lehetnek *Turgenyev* vadászírásai is.

Elődeivel a világlátása és az írásmódja egyszerre rokonítja. A vadászkalandot nem a győztes mámorával éli át. Megértéssel fordul a természet felé, az „egy vérből valók vagyunk” kiplingi gondolattal. A természethűség megköti képzeletét, de állatainak gondolkodnak, beszélnek. Fekete

István erkölcsi igényeket támaszt hőseivel szemben. Van egy állatkarakterológiája. A héja például pletykás. A ‚Tüskevár’-nak nemcsak emberi lények a főszereplői, hanem Csikas, a kutya is.

Fekete István elődei nyomán antropomorfizál. „Gyönyörűek” – pislog a bagoly, amikor a kicsinyei megszületnek. Az állatoknak „lelke” van műveiben. Animisztikus a tárgyi világ ábrázolása is. A ‚21 nap’-ban nemcsak Kata, a tyúk fecseg-locog. Társalog az egész pajta népe, az öreg kocsi, a létra, a gereblye. Egyik elbeszélésében beszél a köd és nevet az erdő. („A szél és az erdő”) A bagoly ugyanitt szégyenlősen sóhajtozik: „Öreg vagyok és feledékeny.” A ‚Tüskevár’-ban beszél a csónak: „Ejha, ez volt a lökés!”

Ahogy múlik az idő, Fekete István képelete az állatok ábrázolásában egyre szabadabb. És ámulhatunk-bámulhatunk azon is, hogy nincs két egyforma napkelte, holdtölte a könyveiben. Minden horgászat, csónakázás, vadászat más. De ismétlődő tematikai motívumai szép számmal vannak: ilyen a vándorút, az utazás, az árvaság, a „felnőtté válás” az állatok világában is. (ld. ‚Kele’, ‚Lutra’, ‚Bogács’, ‚Vuk’.)

A természet és az állatok ábrázolásának sokféle útja van még: meseszerű, allegorikus, szatirikus. (Kiplingtől *Orwellig* vezet az út, de kezdődhet *Aiszóposz*nál is.) És nem említettem *Durrellt* vagy *Konrad Lorenzet*. Az ő útjuk is más. – Voltak utak, amelyeket Fekete István nem tudott elfogadni. Neheztelt *Saltenre* és bosszantotta a ‚Lassie hazatér’ könnyes-szentimentális világsikere.

Fogadjuk el, hogy a természethez a könyvek révén is sokféle út vezethet. A műmese is állhat közelebb-távolabb a népmesétől. Az állattörténet pedig közelebb-távolabb a természettudományos hűségétől. Ha Fekete István az olvasó gyereket becsalta már a természetbe, indítsuk tovább mások könyveihez. Ajánljuk *Kipling*, *Jack London*, *Salten*, *Knight*, *Szürke Bagoly* és *Durrell* könyveit. A magyar irodalomból se rövid a listánk: például *Tersánszky*: ‚Egy szarvasgim története’, *Dékány András*: ‚Afrikából jöttem’, *Ig-*

nác Rózsa: ‚Az utolsó daru’, *Lengyel Balázs*: ‚Volt egy gólyám’, *Mészöly Miklós*: ‚Fekete gólya’, *Szász Imre*: ‚Basa’, *Gyurkovics Tibor*: ‚Kiskutya-nagykutya’ stb.

Fekete István könyveit sokfelé olvassa már a nagyvilág. Angol, német, eszperantó, francia, lett, bolgár, cseh, lengyel, szlovák fordítások forognak közközeen. És sokmillió példány!

Az olyan írónak, akiknek a népszerűség az igazi glóriájuk, akikkel az irodalomtörténet mostohán bánik (s persze a nemzet klasszikusainak is), óhatatlanul kialakul egy kultikus olvasatuk, amelynek jegyében csak rajongani szabad. S ez már-már akadályozza az irodalomtörténeti értékelést. Ilyen olvasata van már Fekete István műveinek is.

A kultikus olvasaton innen és túl

A kultikus olvasat jellemzője, hogy a részletekre pillantani se illik. Szentségtörés. Továbbá tilos az is, ha az író életművében a fejlődés ívét, mozzanatait keressük. Tökéletes az már a kezdet kezdetén. A bíráló megjegyzésekkel kapcsolatban rögtön mentségeket keres az ilyen olvasat.

A társadalmi háttér, az emberi-tárgyi környezet vázlatosan megoldott a ‚Tüskevár’-ban. Egy figura egy-egy vonással odavetett. Nancsi néni jól főz. Úgy teremnek körülötte a rántott csirkecombok, mint a gomba. Nancsi néni ennyi. De máris mentegetem. Így is halhatatlan. Étek és fogadók őrzik a nevét. Katica kék szemű és Matula-vér. Vagy: a regényidő néha mintha késne a Tüskevárban. A szülők magázódnak, néha a felnőttek magázzák a gyerekeket is (csak Matulától természetes, neki István bácsi is „úr”, azaz nemrég még intéző), Tutajosék nyakkendőt hordanak, kezét csókolnak (Bütyök Katicának is), és „anno dacumal” történnek velük a dolgok, mint Fekete Pistával és Kondoray Bélával a „Haza Kis Polgárainak” emelt kaposi iskolában 1913–14. táján. A könyv első recenzense is megjegyezte, hogy inkább csak „időhatározók” vannak a könyvben, mint valódi regényidő. (Agronómus, állami gazdaság, totócécula stb.) (14) Vagy:

Tutajos a berekbe érkezve nyomban levelet ír. Azt írja: „mink”, meg azt, hogy „mosdózni”. Ha Matula mondja, rendben van. Amikor István bácsi, kicsit parlagias. Ha a kis szárcsák szólalnak meg, ahogy „mink is szedegetünk”, megjárja. Ha egy pesti gyerek 24 óra leforgása alatt nyelvet vált, az már hamis.

Egy kultikus olvasat jegyében minden megjegyzésre van mentség. Az elsöre az, hogy éppen az időtlenség szép a regényben, ezért lehet örökre az ifjúságé. (15) S hogy a regényvilág amúgy is döntően a természet, hagyjuk a társadalmi képet. (Ez utóbbival magam is mentegetem a könyvet. De azért eszembe jut, mennyi mindent őriz meg korából a „Pál utcai fiúk”. Mélyrétegeiben még az utóbbi esztendőknben is volt mit felfedeznünk.) A „mink”-kel kapcsolatban meg az lenne a mentség, hogy Fekete István műveinek ízet a dunántúli nyelvjárás adja. Ebben is van igazság, de mentegetés is.

Bár egy kultikus olvasat ilyesféle megjegyzést sem enged meg, szerzőnk pályája mindvégig lassú fejlődést mutat.

Megváltozott gyerekkép

Fekete István kitarzott a komótos, régi-módi történetmesélésnél. Csakhogy kezdetben *Vas Gereben* módján anekdotázott, aztán tömörkényesen, mikszáthosan, mórásan, de az ötvenes-hatvanas évek fordulójától már a leginkább csak Fekete Istvános. Ráismerünk, hogy itt és most csak ő öltheti szavait egymásba. A szavak univerzumának van már olyan része, ami az ő birtoka. Képei, hasonlatai a természetből valók. „... olyan vékony a nyaka, hogy géznek is elmehetne” – mondja Matula Tutajosról.

Krúdy iránti rajongásában kezdetben Fekete István indázó, szecessziós mondatokat ír. „Kupolás, tornyos” és véget nem érő mondatokkal próbálkozik. Aztán megbabolazza mondatait. Elevebbek, kevésbé cikornyásak, képszerűbbek lesznek. Mondatai néha ritmikus egységek. A hangzó beszéd minden értékét átmentette. Mértékletesség, arányérzék van ebben az

írói beszédmódban. Humorában pedig szélesség, megértés, megbocsájtás. Sohasem kinevetés.

A mondatai szigorúan, szépen szerkesztettek. A műegész azonban ritkán. Nem igazán strukturált, laza, széteső. Az anekdotikus stílus velejárója nála mindez. Maga is tudta, hogy ez így van. „Lám, hova is lyukad ki az ember gyereke” – mondja a történet sodrától igen messze teke-regve a „Ballagó idő”-ben. „Jó volt ez a kis kitérő” – mondja másutt ugyanebben a könyvben. Parttalanul locsog, mesél, de csaknem mindig jó hallgatni.

Nemcsak a mondatai változtak a múlt, „ballagó” időben, változott a gyerekképe is. De vajon elviseli-e a kultikus olvasat, ha azt állítjuk, Tutajos a „Tüskevár”-ban nem mindig igazi kamasz?

Hősünkről azt írja Bodor Béla, hogy egy anti-Huckleberry Finn. Reggeltől estig nevelik, és hagyja, hogy agyonneveljék. Engedelmeskedik. Mindezt szinte nem is vesszük észre, nem rójuk fel az írónak, mert annyi minden feledtetni. A beavatás szertartásának varázsához hasonlít ez a berekbeli kaland. Az engedelmeség mindig tradíció és a természet parancsaira válasz. Talán ezért nem akadunk fent rajta.

Pedig jól tudjuk, hogy a kamaszkor nem az engedelmeség korszaka. Sokkal inkább a lázadásé, a szabadságvágyé. Ha életközélemből ismerjük a kamaszt, mélyen egyetértünk Ranschburg Jenővel, hogy ez bizony a „hagyjál békén!”-korszak.

Gyerekprózánk sötét, ötvenes éveit után Tutajos és Csutak egyszerre léptek színre. Szerzőnk volt olyan jó író, hogy Mándy könyvét revelációval fogadja. (A Tüskevárról Mándy is írt kritikát. (16) A két könyvet egyszerre, ugyanazon az oldalon mutatta be a Könyvtáros című folyóirat. (17))

Fekete István megrendülten csodálkozhatott rá a másfajta gyerekfigurára, akit már nem nevelnek reggeltől estig, aki öntörvényű személyiség, aki a világ dolgait érzékenyen megsejti, felfedezi, átéli. S aki szorongásaival, álmodozásaival jobban hasonlít arra a kamaszra, aki valaha ő volt, mint Tutajos.

Fekete István ekkor megpróbált lelépni a maga ösvényéről, és a ‚Téli berek’-ben el is jutott valameddig ezen az úton. Gyerekfigurái kamaszabbak lesznek. Tutajosnak már az első oldalon van egy kirohanása Piri mama „hülyeségei” ellen. István bácsival „szóváltásba” keveredne, ha lehetne. Barátsága Bütyökkel néha már konfliktusos. S uram bocsá’ egyszer ellentmond Matulának is. Ezzel együtt a gyerekösöknek belső történeteik lesznek, s körülöttük is több az élet mindenkiben. Változik a világ képe: a falu nem idill, a város nem megvetés tárgya. A téli természet többször ráébreszti hőseinket, hogy tartani is kell tőle.

Attól, hogy bonyolultabb a világ, kicsit szomorúbb is. A ‚Tuskevár’ derűs, harmonikus, a ‚Téli berek’ szomorkás, melankolikus. – Vidámnak persze a ‚Tuskevár’ se nevezhető. (Matula csak a 215. oldalon neveti el magát először, és az olvasó is ritkán. De a harmónia derűje, nyugalma árad szét a könyvben.) Amit a ‚Téli berek’-ben már hiába keresünk, az a „beavatás” varázsa, szertartása. Megtörtént a ‚Tuskevár’-ban. Tanítani, közvetíteni nehezebb lenne. Nincs igazán szerkezeti háló, amely a történeteket összetartja. Monotóniája is van a hasonló cselekmény-mozzanatoknak. A gyerekszerelm pedig olyan ebben a könyvben, mintha Tom Sawyer és Becky Teacher szerelme előtt fél évszázaddal ábrázolták volna. De az igaz, hogy Tutajos elkezdett hasonlítani arra a kamaszra, akit valaha Mestör Pistának hívtak Göllében és Fekete Pistának kamaszként Kaposváron.

A ‚Csend’-ben és a ‚Ballagó idő’-ben Fekete István már vállalta azt a gyereket, aki egykor ő maga volt. A kaposi gimnazista nem a középeztől rettegett, hanem a bukástól. És nem is hiába! Háromból bukkott, még természetrajzból is. Tele volt szorongással és kalandvágyal. Az utóbbit

ki is élte. Inkább hasonlított Tom Sawyerre, mint Tutajosra, akit ennek ellenére van miért szeretnünk. És a Fekete István-i életművet is.

Jegyzet

- (1) MOLNÁR Ferenc: *Emlékezés Sebők Zsigmondra*. Nyugat, 1923. I. köt. 5. old.
- (2) BABITS Mihály: *Az európai irodalom története*. Szépirodalmi. Könyvkiadó, Bp, 1957. 27. old.
- (3) NEMESKÜRTY István: *Diák, írj magyar éneket!* Gondolat, Bp, 1985. II. köt. 891. old.
- (4) POMOGÁTS Béla: *Az újabb magyar irodalom 1945–1981*. Gondolat, Bp, 1981. 164. old.
- (5) *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 6. köt. 1935–1945*. Személyi rész. A-K. (Szerk. VARGA Kálmán, V. WINDISCH Éva.) Akadémiai Kiadó, Bp, 1982. 373. old.
- (6) KENYERES Imre: *Fekete István. (Látogatás az Egyetemi Nyomda regénypályázatának győztesénél.)* In: M. Könyvbarátok Diáriuma, 1939. 90–93. old.
- (7) GERÉZDI Rabán: *Zsellérek*. Pannonhalmi Szemle, 1940. 75. old.
- (8) FEKETE G. István: *Fekete István*. Szivárvány, 1997/1. sz. 112–113. old. („a legszebb és legmaradandóbb regény”; „A Zsellérek imakönyv volt nekünk”... – idézek az író fiának írásából és a neki küldött levelekből.)
- (9) CSULÁK Mihály: *Százerek írója*. Könyv és Nevelés, 1974/4–5. sz., 160–167. old.
- (10) VALLÓ László: *„Emlékké válok magam is...”* (*Fekete István*). Móra K., Bp, 1986. 186. old.
- (11) LENGYEL Balázs: *Jegyzetek Fekete Istvánról*. Somogy, 1982/4. sz. 68–70. old.
- (12) BODOR Béla: *A szabállyal összemért törvény. (Fekete István irodalmi munkássága)*. Somogy, 1996/5. sz. 470–476., 6. sz. 586–593. old. (Citátumok: 591. old., 476. old.)
- (13) FEKETE G. István: i. m. 103. old.
- (14) KOVÁCS Zoltán: *Fekete István: Tuskevár*. Könyvtáros, 1958/1. sz., 77. old.
- (15) Ld. HORPÁCSI Sándor elemzését, amelyet egyébként ajánlunk a művet közvetítő pedagógusnak. – H. S.: *Tuskevár*. – In: *Ötven nagyon fontos „gyerekkönyv”*. Lord, Bp, 1996. 200–203. old.
- (16) MÁNDY Iván: *Fekete István: Tuskevár*. Népművelés, 1958/5. sz., 29. old.
- (17) Ld. CSERTŐI Oszkár és KOVÁCS Zoltán recenzióját a Könyvtáros 1958/1. sz.-ában! (77. old.)

Komáromi Gabriella